

УДК: 371(497.15)"1878/1882"
94(497.15)"1878/1882"
DOI: https://doi.org/10.18485/srpske_studije.2022.13.3
Рад примљен: 28. јуна 2022.
Рад прихваћен: 15. јула 2022.

Др Славиша Вулић

виши асистент

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

slavisa.vulic@ff.ues.rs.ba

СТАЊЕ У ОБРАЗОВАЊУ У ПРВИМ ГОДИНАМА АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1878–1882) – ИНТЕРКОНФЕСИОНАЛНЕ И КОНФЕСИОНАЛНЕ ШКОЛЕ

Апстракт: У раду је анализирана аустроугарска просвјетна политика у Босни и Херцеговини, током првих година окупације, односно у периоду од 1878. до 1882. године. Тема је посматрана кроз два процеса. У првом су обрађене почетне активности локалних окупационих власти на стварању државних школа, праћене бројним проблемима, како од стране мађарских власти и лоше финансијске подршке централне управе, тако и на самом терену, усљед недостатка материјалних и људских ресурса, као и отпора домаћег становништва. Други процес обухвата анализу односа власти према затеченим конфесионалним школама који је, без обзира на искрену увјереност појединаца у цивилизаторску мисију Аустро-Угарске, већ у том раном периоду показао дубље тежње у политици окупационе управе.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, аустроугарска окупациона управа, образовање, интерконфесионалне школе, конфесионалне школе.

***

Интерконфесионалне школе

Након ступања на тло Босне и Херцеговине 1878. године, за аустроугарску државу је било примарно да угуши отпор који је дочекао њену војску, да успостави трајни мир и организује сопствену администрацију, усљед чега је било сасвим разумљиво да скоро читаву прву годину није обрађала много пажње на питање образовања, нити је тежила да се мијеша или на

било какав начин мијења затечену ситуацију. Потврда оваквога става нових власти најбоље се види у чињеници да је у буџету за 1879. за потребе просвјете било предвиђено занемарљиво издвајање новца.¹ Све изложено, међутим, није значило да у наведеном периоду у званичним круговима нису постојала одређена размишљања и предузимане неке почетне активности које нам указују на правце будуће просвјетне политике нових власти на територији Босне и Херцеговине. Тако је већ у септембру 1878. у *Босанско-херцеговачким новинама*, које су дјеловале као службено гласило, након што је изнесено гледиште да је стање у школству какво је затечено веома лоше и потпуно запуштено, најављено оснивање установа какве постоје у напредним европским државама.² Тиме је јасно указано да нова власт намјерава да реформише постојеће школство и унаприједи га оснивањем нових, државних школа. Све то је, међутим, ишло врло споро, пошто је за остварење таквих тежњи било потребно савладати бројне тешкоће које су долазиле не само од локалног становништва, већ и из одређених кругова Аустро-Угарске.

То је врло брзо схватио и војвода од Виртемберга који је, откако је крајем 1878. постављен на чело окупационе управе, показивао значајан интерес за питање школства јер је сматрао да представља основу аустро-угарске мисије у Босни и Херцеговини. Захваљујући таквом ставу од њега су, у првој фази окупације, долазили бројни подстицаји за унапређење образовања. Недуго након што је преузео своју функцију Виртемберг је обавијестио Заједничко министарство финансија у Бечу о тешкој ситуацији у којој се налазило школство у провинцијама и у циљу одређеног побољшања предложио да се оснују нове основне школе, да се у Сарајеву отвори гимназија, и најзад, што је сматрао посебно значајним, да се у покрајинској влади именује посебан школски референт који би се детаљније позабавио тренутним стањем у школству и могућностима његовог побољшања. Пошто Министарство у Бечу није реаговало на овај посљедњи приједлог, Виртемберг је 3. фебруара 1879. поново обавестио надлежне власти детаљно изложивши значај увођења функције школског референта истичући да би то значајно допринијело организовању образовног система и омогућило Двојној монархији да испуни задатке добијене на Берлинском конгресу. Сва ова објашњења, међутим, била су узалудна јер је Заједничко министарство било „глуво“ на споменуте цивилизаторске мотиве и 19. фебруара је одбило

1 Т. Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878–1918*, Сарајево, 1960, 395.

2 *Bosansko-hercegovačke novine*, br. 4, 12. septembar 1878.

приједлог шефа Земаљске владе правдајући се, прије свега, финансијским тешкоћама.³

Виртемберг, ипак, није одустајао, с тим што је крајем фебруара одлучио да свој захтјев пошаље не само Заједничком министарству финансија, већ и министру иностраних послова, грофу Ђули Андрашију, коме је указао на велики проблем недостатка информација о школским приликама у Босни и Херцеговини усљед чега је било неопходно именовати школског референта, прецизно објашњавајући које задатке би он требало да ријешу. Ова одлука се показала као паметан потез – Заједничко министарство финансија је у првом тренутку потврдило свој негативан одговор правдајући се поново бројним финансијским обавезама, али је након Андрашијеве интервенције промијенило свој став и средином марта 1879. најзад је створен положај референта за просвјету и школство при Земаљској влади у Босни и Херцеговини.⁴ Истог мјесеца расписан је и конкурс за то мјесто, а примљен је Лука Зоре, који је најприје радио као професор у Дубровнику, а потом је постао замјеник директора школе у Котору. На свој нови положај Зоре је ступио тек у новембру, скоро осам мјесеци након оснивања положаја.⁵ Ипак, он је на питање образовања у Босни и Херцеговини почео да утиче и прије тога, захваљујући програму који је послао на конкурс у коме је изложио како би по њему требало уредити основно школство у провинцијама.⁶ Иначе, изложени процес избора школског референта био је важан не само због значаја улоге коју ће он обављати у образовном систему Босне и Херцеговине, већ и зато што је био први показатељ и јасан примјер са колико тешкоћа ће било која појединачна иницијатива, као и рад на просвјетном унапређењу у цјелини, морати да се суочи у процесу усклађивања ставова различитих инстанци аустроугарске администрације.

3 Архив Босне и Херцеговине (=АБХ), Заједничко министарство финансија, Одјељење за Босну и Херцеговину (=ЗМФ, БХ) 420/1879, Schreiben FZM Herzog von Württemberg an Gemeinsames Finanzministerium, 3. Februar 1879; 500/1879, Briefentwurf Gemeinsames Finanzministerium an FZM Herzog von Württemberg, 19. Februar 1879; H. Haselsteiner, *Zur Unterrichts Politik Österreich-Ungarns in Bosnien und der Hercegovina nach der Okkupation, Bosnien-Hercegovina – Orientkrise und Südslavische Frage*, Wien-Köln-Weimar, 1996, 76–77.

4 АБХ, ЗМФ, БХ 673/1879, Briefe FZM Herzog von Württemberg an Julius Graf Andrassy, 19. und 27. Februar 1879; 1134/1879; H. Haselsteiner, *Zur Unterrichts Politik Österreich-Ungarns in Bosnien und der Hercegovina nach der Okkupation*, 78.

5 М. Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*, Sarajevo, 1972, 65; H. Haselsteiner, *Zur Unterrichts Politik Österreich-Ungarns in Bosnien und der Hercegovina nach der Okkupation*, 80.

6 V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463–1918*, Sarajevo, 1965, 148.

У међувремену, док је текла процедура око избора школског референта, Земаљска влада је, након почетног периода мировања, одлучила да предузме прве конкретне кораке у вези са реализацијом својих планова у образовању, па је 6. јуна 1879. свим подређеним нивоима власти послала наредбу која је садржала инструкције о оснивању и организацији основних школа у Босни и Херцеговини. Наредба је послата и Заједничком министарству финансија које је овај пут у потпуности подржало планиране радње.⁷

Земаљска влада је била увјерена да је правилна организација школске наставе, за коју је сматрала да се тренутно налази у врло лошем стању, била један од најважнијих задатака аустроугарске администрације у окупираним земљама. Из тога разлога је у инструкцијама наредила да се у среским мјестима, а у складу са могућностима и у другим већим насељима, оснивају основне школе за дјецу свих конфесија која би у њима била поучавана елементарним знањима из читања, писања и аритметике. С обзиром на недостатак квалификованих наставника, било је предвиђено да наставу изводе одговарајући подофицири за чије проналажење су били задужени војна заповједништва и котарске управе. Земаљска влада је била свјесна слабости оваквог начина пружања наставе, али је сматрала да се на неки начин морало почети, пошто је темељно рјешење просвјетног питања захтијевало много времена, напора и трошкова. Јасно је, ипак, истакнуто да реформу школског система у Босни и Херцеговини посебно отежава управо недостатак квалификованих наставника које је неопходно постепено школовати или доводити у провинције са стране.⁸

У школама које је Земаљска влада планирала да отвори, за наставни језик је именован хрватски са латиничним писмом, с тим што би се такође учило и ћирилично писмо, као и основе њемачког језика. Са друге стране, вјерско образовање је изостављено пошто се сматрало да га дјеца свакако добијају од духовних лица из религије којој припадају. У погледу обавезности школовања, још једног питања које је изазивало велике дилеме у окупационој управи, изречено је да оно неће бити уведено, али је истовремено политичким властима наложено да морају да се постарају да што већи број дјеце похађа државне школе, и то посебно оне која припада муслиманској конфесији. Од општина се очекивало да обезбиједе неопходне услове – локацију, и у зимском периоду гријни материјал, док је државна

7 *Isto*, 147–148.

8 *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 6. Juni 1879, Nr. 8876 pol., wegen Errichtung von Elementarschulen, Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878–1880, I. Band (=Sammlung 1878–1880, I), Wien, 1880, 310.*

управа преузела на себе набављање наставног материјала.⁹ Наведеним инструкцијама у Босни и Херцеговини је требало да отпочне успостављање тзв. интерконфесионалних школа које би по плану државних власти биле у потпуности одвојене од цркве.¹⁰ Овакав став провинцијске управе проишлаго је из њеног схватања да је вјерски конзервативизам увијек гушио напредак у скоро свим областима образовања, осим појединих, који су се односили на религију.¹¹

Охрабрена подршком коју је по овом питању добила од Заједничког министарства финансија Земаљска влада је одлучила да настави и продуби започете активности и у форми закона добије стално одобрење за функционисање интерконфесионалних школа. У том циљу посветила се изради нацрта уредбе чије је основне принципе израдио генерал Дален, замјеник поглавара Земаљске управе. Најважнији од њих предвиђали су: да се у Босни и Херцеговини уведе обавезно похађање основних школа свуда гдје те школе постоје као државне, што је било подстакнуто чињеницом да је у многим мјестима гдје су оне отворене становништво и даље давало предност конфесионалним школама; да државне школе треба одвојити од цркве и из њих елиминисати вјерско васпитање које је требало у потпуности препустити вјерским старјешинама; интерконфесионалне школе би издржавале општине, усљед чега су и називане као општинским (комуналним) школама. Међутим, с обзиром на то да општине још увијек нису биле организоване на свим подручјима, и школе је требало најприје организовати у окружним и котарским мјестима; учитељи су могли да буду само из Двојне монархије и из Босне и Херцеговине, чиме се желио одстранити васпитни утицај из свих других неодговарајућих подручја, а превасходно из Србије, и морали су да добро познају „земаљски језик“; конфесионалним школама би се, уз строгу контролу, дозволило да наставе са радом, с тим да је било предвиђено да су могле бити и затворене уколико својим активностима крше постојеће законске прописе.¹² Тиме се од самог почетка испољила стратегија нових власти према конфесионалним школама које, по њеном мишљењу, није требало одмах и директно елиминисати, пошто би то изазвало велико незадовољство локалног становништва, већ их је требало у

9 Isto, 311.

10 Војислав Богићевић је управо ову ставку сматрао као кључну при формирању интерконфесионалних школа. V. Bogićević, *Pokušaj osnivanja „interkonfesionalnih“ osnovnih škola u Bosni i Hercegovini 1879. godine*, Historijski pregled 1 (1963), 34.

11 P. Vrankić, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878–1918)*, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1998, 612.

12 V. Bogićević, *Pokušaj osnivanja „interkonfesionalnih“ osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 35; isti, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 148.

потпуности контролисати, вршењем разних притисака отежавати њихов рад и отварањем државних школа постепено срозавати њихов значај.

Земаљска влада је изложени нацрт под називом „Основне одредбе за организацију основног образовања у Босни и Херцеговини“ завршила током септембра 1879. и потом га презентовала централним властима. Босанско одјељење при Заједничком министарству финансија у потпуности је подржало нацрт и затражило мишљење од аустријског и мађарског министра вјере и наставе, задужених за област образовања, који су своје ставове изнијели у октобру, односно у новембру. Иако је и сам исказао одређене примједбе, приједлогу Земаљске владе се показао много склонији аустријски министар,¹³ за разлику од мађарског министра Трефорта који се изричито супротставио идеји о стварању интерконфесионалних школа. Преносећи став свог министра, угарски предсједник владе Тиса је истакао да је Трефорт подржао увођење формалне школске обавезе, али је истовремено успостављање интерконфесионалних школа сматрао потпуно неизводљивим пошто је, по њему, с обзиром на јаку вјерску мржњу која је постојала међу муслиманским и хришћанским становништвом у Босни и Херцеговини, било врло тешко или чак немогуће убиједити их да шаљу дјецу у исту школу. Такође, чак и ако би се пристало на планиране школе, јавио би се додатни проблем у погледу школовања муслиманских дјевојчица, јер нису постојале учитељице муслиманске вјероисповијести па би им наставу морале пружати хришћанке, усљед чега се постављало питање да ли ће муслимански родитељи уопште бити спремни да шаљу своју дјецу у такве школе. Трефорт је дао и примједбу везану за предвиђене финансијске обавезе општина, сматрајући их још увијек слабо организованим и економски недовољно јаким за такву врсту оптерећења, што би спровођење плана у великој мјери могло да доведе у питање. Није му се допадао ни наставни план интерконфесионалних школа, ни идеје о ангажовању за наставнике ислужених подофицира или довођење у Босну и Херцеговину просвјетних радника из других дијелова Двојне монархије, као ни увођење обавезности похађања основних школа.¹⁴

Супротставивши се бројним аргументима приједлогу Земаљске владе, угарски политичари су заузели позицију да би за Двојну монархију у том тренутку много опортунитије било да се очувају већ постојеће конфесионалне школе које би требало материјално подржати и над њима успоставити

13 АБХ, ЗМФ, БХ 2919/1879; Н. Haselsteiner, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung im Elementarschulwesen Bosniens und der Herzegovina*, Bosnien-Herzegovina – Orientkrise und Südslavische Frage, 84.

14 АБХ, ЗМФ, БХ 6503/1879; Н. Haselsteiner, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung*, 84–85; P. Vrankić, *nav. delo*, 613.

контролу.¹⁵ Међутим, аустријски политичари се нису сложили са оваквим гледиштем, већ су подржали рад на оснивању интерконфесионалних школа. За њих такве школе нису значиле одвајање школе као цјелине од цркве, већ само одвајање школске управе. У складу са тим, вјеронаука је требало да остане у оквирима школе и да се изучава као обавезан предмет.¹⁶

Овако различити ставови два дијела Монархије о предложеном нацрту¹⁷ довели су на крају до тога да током 1879. није донијета коначна одлука о структури државних основних школа, нити је усвојен њихов статут, па су разговори о овим питањима пренесени у наредну годину. Након што је 3. јануара 1880. добила званичан одговор мађарске владе, Земаљска влада је, према инструкцијама из Беча, била присиљена да у складу са достављеним примједбама почне са израдом новог нацрта, значајно другачијег од оног претходног. Измијењени нацрт рађен је до средине августа 1880, а дефинитивно је усвојен на сједници Земаљске владе од 17. августа. Предвиђао је да се на територији Босне и Херцеговине умјесто општинских, како је раније планирано, оснивају државне основне школе, које би носиле назив „Народне основне школе“. Такође, промијењен је и став према вјеронауци, као и питању обавезности школовања. Вјеронаука је поново враћена у школе као обавезан предмет, а предавале би је вјерске старјешине. Што се обавезности школовања тиче, од ње се тада одустало јер се сматрало да је у том тренутку није могуће спровести.¹⁸

Измијењени нацрт је централним властима представио војвода од Виртемберга, шеф Земаљске владе. Иако је његов тим који је радио на изради нацрта био приморан да уважи велики број достављених примједби, војвода је у своме образложењу Заједничком министарству финансија изразио неслагање са погледима које су мађарски министар и влада изнијели у вези са интерконфесионалним школама истакавши да он, сем у њиховом оснивању, не види другог начина да се муслиманском становништву обезбиједи ефикасно и темељно основно образовање, пошто у Босни и Херцеговини нису постојала лица муслиманске вјероисповијести која би била у стању да им пружи ништа слично на „земаљском“ језику, и то латиницом и ћирилицом. Неприхватљиви су му били и ставови да је у споменутих покрајинама немогуће искоријенити супротности које постоје

15 М. Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*, 41.

16 АБХ, ЗМФ, БХ 2919/1879; Р. Вранкић, *nav. delo*, 613.

17 Н. Haselsteiner, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung*, 85.

18 Након прихватања, назив „Народне основне школе“ употребљаван је за државне школе све до краја аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини. V. Bogičević, *Pokušaj osnivanja „interkonfesionalnih“ osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 36–37.

између различитих конфесија наводећи као примјер прва искуства из већ отворених интерконфесионалних школа у којима су дјеца свих вјероисповијести мирно сједила једна поред других и правила мање нередне него дјеца различитих националности у неким другим крајевима Двојне монархије. Уз то, муслимански родитељи су наводно без икаквог оклијевања слали своју дјецу, чак и женску, у новоосноване школе иако су им предавали учитељице и учитељи хришћани.¹⁹ Међутим, без обзира на сав напор шефа Земаљске владе да прилике на терену представи много позитивнијим од тумачења која су изнијели водећи мађарски државници, реалност је, ипак, била знатно другачија од Виртембергових ријечи, што је јасно показала и каснија статистика.

У вези са одустајањем од увођења обавезности похађања основних школа, шеф Земаљске владе је појаснио да је то само тренутно док се не обезбиједје сви неопходни услови, а прије свега изградња довољног броја школских зграда. Још лакше је, по Виртембергу било одустати од одвајања школе од цркве, пошто то Земаљска влада наводно никада није ни намјеравала у потпуности да спроведе. Најзад, иако се у много чему попустило, покрајинска влада је остала при свом ранијем ставу у погледу привременог ангажовања ислужених подофицира, сматрајући то за корисну и неопходну мјеру у прелазном периоду док се не створи квалитетнији учитељски кадар.²⁰

Босанско одјелење при Заједничком министарству финансија је било задовољно са представљеним нацртом и након ситних корекција га је прихватило. Ипак, без обзира на потпуну сагласност централних и покрајинских власти, у том тренутку није дошло до озакоњења споменутог нацрта, већ је то учињено знатно касније²¹ у времену које излази из оквира нашега рада. Оно што је нама у свим овим збивањима важно је чињеница да су примједбе мађарског министра успориле рад на правном регулисању интерконфесионалних школа и у значајној мјери измијениле њихово орга-

19 АБХ, ЗМФ, БХ 5813/1880, Herzog von Württemberg an k. u. k. Finanzministerium, 17. August 1880; Н. Haselsteiner, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung*, 85–86.

20 Исто.

21 У одлагању је свакако кључну улогу и даље имало противљење мађарских власти. О томе свједочи и чињеница да је мађарски министар вјера и образовања и током октобра 1880. Заједничком министарству финансија изражавао негодовање због отварања интерконфесионалних школа у Босни и Херцеговини, поново истичући да би конфесионалне школе биле најбоље рјешење. АБХ, ЗМФ, БХ 7029/1880; V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 150; isti, *Pokušaj osnivanja „interkonfesionalnih“ osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 37; М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1978, 126.

низовање у односу на првобитне планове Земаљске владе. Са друге стране, ово сукобљавање мишљења, тако често у Двојној монархији због њене компликоване структуре, у самим покрајинама није блокирало активности на отварању интерконфесионалних школа, чак ни након одговора мађарске владе на наредбу Земаљске владе од 6. јуна 1879. године. Ова дјелатност је, међутим, врло брзо показала другу врсту проблема, ону практичну, са којом је нова власт на самом терену морала да се суочи у покушајима да спроведе реформе у просвјети, а кроз њих и неке своје политичке циљеве.

Након доношења почетних наредби 6. јуна 1879. године, Земаљска влада била је одлучна да настави са спровођењем својих намјера, што је ускоро и показала доношењем низа одлука. Своје активности она је најприје почела у Сарајеву, а онда их је полако раширила и на остале дијелове Босне и Херцеговине. Тако је средином јула донијела одредбу о оснивању дјечијег интерната у Сарајеву,²² а мјесец дана касније, 26. августа, и одредбу којом је било предвиђено да се од 1. октобра у Сарајеву покрену два једногодишња курса читања и писања на земаљском језику и латиничном писму. Предвиђене курсеве могла су да похађају сва дјеца,²³ с тим да су они били намијењени прије свега ученицима муслиманске вјероисповијести, с обзиром на то да су они у својим вјерским школама учили само арапско писмо, па нису имали прилику да стекну споменуто образовање,²⁴ као и српској дјечи која нису у довољној мјери била упозната са латиничним писмом.²⁵ Курсеви су били темељ из којих су нешто касније поникле и прве интерконфесионалне основне школе, направљене у складу са интенцијама аустроугарских окупационих власти и отворене већ током јесени 1879. године. У почетном периоду носиле су назив комуналне, а у каснијем народне школе.²⁶ Док су за мушку дјецу организовани курсеви који су постепено прерасли у комуналне школе, за женску дјецу у Сарајеву је наредбом од 10. октобра 1879. одмах оформљена стална школа за коју је било предвиђено

22 *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 19. Juli 1879, Nr. 12222, betreffend die Errichtung eines Knabenpensionates in Sarajevo, Sammlung 1878–1880, I, 311.*

23 *Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 26. August 1879, Nr. 16887, betreffend die Errichtung von zwei Lehrcursen in Sarajevo zur Erlernung des Lesens und Schreibens in der Landessprache mit lateinischen Schriftzeichen, Sammlung 1878–1880, I, 314.*

24 P. Vrankić, *nav. delo*, 216.

25 H. Haselsteiner, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung*, 91.

26 М. Папић, *Просвјетна политика Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини*, Југословенски народи пред Први светски рат, Београд, 1967, 707–708.

да отпочне са својим активностима већ током сљедећег мјесеца.²⁷ У периоду који је слиједио Земаљска влада је настојала да прошири своје активности и на остатак Босне и Херцеговине, али отварање школа и просвјетна реформа нису текли нимало глатко. При томе се проблеми који су ометали намјере покрајинске владе могу сврстати у двије групе: у прву је спадао недостатак људских и материјалних ресурса, а у другу отпор локалног становништва.

Земаљска влада је била свјесна проблема недостатка људских ресурса још при изради инструкција за оснивање школа, а на практичном плану се са тим суочила одмах на почетку, при њиховом отварању. Да би се привремено превазишао проблем недостатка учитеља, у почетној фази њихову улогу, како је у инструкцијама Владе било и предвиђено, преузели су подофицири јужнословенског поријекла, пошто су познавали језик којим се говорило у провинцијама. Захваљујући том потезу, током 1879. и 1880. основане су интерконфесионалне школе у више малих мјеста или села. Земаљска влада је, међутим, била свјесна да је настава коју су изводили подофицири била прилично слабог квалитета, па је уместо њих у окружним центрима ангажовала квалификоване учитеље. Разлог за такав потез налазио се и у чињеници да су и конфесионалне школе у тим центрима имали квалитетнији учитељски кадар, па покрајинске власти нису могле себи да дозволе да ангажовањем подофицира у њима срозају углед државних школа. Осим у Сарајеву, Земаљска влада је почетком школске 1880/1881. године тзв. градске школе основала и у Травнику, Бања Луци и Бихаћу.²⁸

О ниском квалитету првобитних државних школа свједочи и *Провизорна инструкција* коју је Земаљска влада издала током 1880. године,²⁹ настојећи истовремено да у наредном периоду у просвјети ојача и људске и материјалне ресурсе. Љубоје Длустуш, референт за просвјету и школство, који је на том положају замијенио Луку Зореа, као „нову фазу“ у развоју учитељског кадра означио је 1881. годину, када је усљед одређеног финансијског јачања Земаљска влада била у могућности да у служби остави само извјестан број квалитетнијих учитеља-подофицира, док је остале који се нису исказали као способни да раде у школама вратила на раније дужности

27 *Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 10. October 1879, Nr. 21132, betreffend die Errichtung einer allgemeinen städtischen Mädchenschule in Sarajevo, Sammlung 1878–1880, I, 318.*

28 АБХ, ЗМФ, БХ 6026/1880; *Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 23. September 1880, Nr. 21339, betreffend die Errichtung von städtischen Volksschulen in den Kreisstädten Sarajevo, Travnik, Banjaluka und Bihac, Sammlung 1878–1880, I, 335–337; M. Papić, Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije, 42–43; P. Vrankić, nav. delo, 216.*

29 АБХ, ЗМФ, БХ 6807/1880, *Provisorische Instruction für die Volksschullehrer hinsichtlich des praktischen Lehrverfahrens.*

у војсци. Умјесто њих наименовани су квалификовани учитељи из Монархије.³⁰ Ипак, право рјешење проблема отпочело је тек са наредбом Земаљске владе, донесеном наредне, 1882. године, о покретању трогодишњег курса у Сарајеву за образовање помоћних учитеља,³¹ али да би се први ефекти ове мјере осјетили, било је неопходно да прође још доста времена.

Осим учитељског кадра, значајан проблем при отварању интерконфесионалних школа представљали су и материјални ресурси. При томе је прије свега било важно питање изградње школских зграда, односно смјештаја будућих ученика, о чему су покрајинске власти почеле да размишљају врло брзо након окупације, што је видљиво из активности војводе од Виртемберга, шефа Земаљске владе, који је крајем децембра 1878. тражио од централних власти да, заједно са отварањем нових школа, раде и на изградњи нових школских зграда.³² Међутим, као и према свим другим захтјевима који су изискивали значајнија финансијска издвајања, Заједничко министарство финансија било је веома уздржано,³³ не само том приликом већ и у читавом периоду првих година управе, при чему се стално изговарало недостатком средстава. Правдајући непружање помоћи издвајањима за неке друге велике пројекте у Монархији, Министарство је од Земаљске владе тражило да школску инфраструктуру у Босни и Херцеговини побољшава уз помоћ земаљских фондова.³⁴ Та средства су, наравно, била недовољна, па су покрајинске власти покушавале да се сналазе на разне начине, а нај-

30 Lj. Dlustuš, *Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas*, Školski vjesnik. Stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu (mart 1894), 101.

31 Овај курс био је темељ из кога је касније поникла учитељска школа. Како је из наредбе видљиво, процес стварања квалификованог учитељског кадра захтијевао је значајан временски период, пошто су полазници курса након његовог завршетка и успјешно положеног испита за помоћног учитеља, морали и да прођу практичну обуку, односно двије године да раде као учитељи и потом да полагају учитељски испит. Тек када би савладали све наведено били би постављани за сталне учитеље. Тиме су први помоћни учитељи, под условом да све савладају у планираном року, могли да се очекују 1885, а први стални тек 1887. године. *Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o privremenom ustrojstvu obrazovaništa za pripomoćne učitelje u Sarajevu, proglašena zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu dana 29. septembra 1882, broj 29901*, Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina: Jahrgang 1882 – Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu: Godina 1882, Sarajevo, 1882, 444–450; Т. Крушевац, *нав. дело*, 396.

32 H. Haselsteiner, *Zur Unterrichts Politik Österreich-Ungarns in Bosnien und der Hercegovina nach der Okkupation*, 76.

33 АБХ, ЗМФ, БХ 500/1879, Briefentwurf Gemeinsames Finanzministerium an FZM Herzog von Württemberg, 19. Februar 1879.

34 H. Haselsteiner, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung*, 89.

чешће су то радиле преузимањем или унајмљивањем зграда постојећих фрањевачких школа, као и присвајањем школских објеката у којима су се раније налазиле српске школе или чак вршењем притиска на оне које су још увијек биле активне да престану са радом.³⁵

Покрајинске власти су од првог тренутка биле свјесне да ће њихов рад на реформи дотадашњег система образовања наићи на противљење локалног становништва. При томе су отпор очекивале прије свега од српског становништва које је било национално најосвјешћеније и имало своје посебне школе, али и од муслиманског, за које су знали да неће лако пристати да своју дјецу шаље у нове, интерконфесионалне школе, у којима би се образовали заједно са хришћанском дјецом.³⁶

Српско становништво је своје негодовање испољило одмах након објављивања наредбе Земаљске владе од 6. јуна 1879, посебно имајући у виду одредбу да ће у свим јавним школама наставни језик да буде хрватски, а писмо латинично. С обзиром на то да је против форсирања „хрватства“ у Босни и Херцеговини била и мађарска влада, врло брзо дошло је до промјене става окупационих власти. Након што је у уредби покрајинске владе од 26. августа о покретању два курса латинице у Сарајеву опет споменут хрватски језик,³⁷ Заједничко министарство финансија је 12. септембра послало наредбу да се тај назив више не користи за наставни језик у школама, и да се умјесто њега употребљава термин земаљски језик.³⁸ Покрајинске власти су врло брзо испоштовале наређење и у складу са њим 20. септембра издале нову наредбу,³⁹ потврдивши је и у једном свом извјештају од 27. новембра, у коме је Земаљска влада истакла да је изричито наредила да је наставни језик у школама земаљски, и то на латиничном и ћириличном писму, чиме су, по њој, Срби изгубили дотадашњи изговор који им је омогућавао да се

35 V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 154.

36 М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, 116–117.

37 Митар Папић је уочио да је у тексту споменуте уредбе од 26. августа 1879. године, назив хрватски језик присутан само у наслову публикованом на српскохрватском језику, док се у наслову на њемачком језику, који је потом штампан и у *Зборнику закона и наредаба*, тај термин уопште не спомиње, тумачећи ту чињеницу раније показаним отпором мађарских власти. *Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 26. August 1879, Nr. 16887, betreffend die Errichtung von zwei Lehrcursen in Sarajevo zur Erlernung des Lesens und Schreibens in der Landessprache mit lateinischen Schriftzeichen*, Sammlung 1878–1880, I, 314; М. Папић, *Просвјетна политика Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини*, 707–708.

38 *Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 12. September 1879, Nr. 4479 B. H., betreffend den Unterricht in der Landessprache mit lateinischen Schriftzeichen*, Sammlung 1878–1880, I, 317.

39 *Bosansko-hercegovacke novine*, br. 113, 28. septembar 1879.

жале како су „наводно“ запостављени.⁴⁰ Без обзира на мотиве којима се руководила покрајинска власт, значај ове наредбе свакако је био у чињеници да је њоме и ћирилица призната као писмо које ће да се употребљава у интерконфесионалним школама.

Међутим, с обзиром на неповјерење које је и даље владало, посебно међу православним становништвом, Земаљска влада је током фебруара 1880. издала циркуларну наредбу којом је настојала да објасни да увођење латинице у јавне основне школе није учињено с циљем потискивања ћирилице, која се такође изучава, већ да би се, како је истакла, ученицима пружила могућност да разумију службени језик и службено писмо које користе земаљске власти, као и да напредују у свим областима знања, за шта им је било неопходно познавање латиничног писма којим се служе не само Хрвати, већ и бројни други словенски и несловенски народи Европе различитих конфесија.⁴¹ Покрајинска влада је 10. маја 1880. учинила најважнији корак, када је ћирилицу прогласила равноправном са латиничним писмом, и заједно са њим учинила је обавезним за изучавање. Редослијед учења зависио је од већинске припадности ученика: тамо гдје су најбројнија била српска дјеца, учила се најприје ћирилица, док је у школама у којима су бројнија била муслиманска и католичка, био обрнут ред и учила се прво латиница.⁴² Иако је ова наредба била врло значајна за православно становништво, истовремено је показала да је за муслиманску дјецу форсирана латиница, што је био још један од начина којим је власт настојала да их удаљи од српског, и приближи католичком становништву.

На крају, четири године су сувише кратак период да би се очекивали неки значајнији резултати активности које је на пољу образовања предузимала окупациона власт, поготово када се узму у обзир сви изложени проблеми са којима се на том послу суочавала Земаљска влада, како од стране централне администрације и мађарског дијела, тако и на самом терену. Због тога и не чуди да је учинак био прилично скроман – године 1881. забиљежено је да је на простору Босне и Херцеговине радило укупно пет градских, 19 народних и 14 општинских школа које је субвенционисала влада,⁴³ при чему су, како смо већ видјели, до тог времена квалитетније учитеље имале

40 *Auszug aus einem Berichte der Landesregierung in Sarajevo vom 27. November 1879, Nr. 26491, betreffend den Unterricht mit Gebrauch der cyrillischen Lettern, Sammlung 1878–1880, I, 319.*

41 *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 9. Februar 1880, Nr. 2649, betreffend den Unterricht in der Landessprache mit lateinischen Lettern, Sammlung 1878–1880, I, 320–321.*

42 *Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 10. Mai 1880, Nr. 9228, betreffend die Errichtung von Volksschulen, an welchen k. k. Unterofficiere den Unterricht ertheilen werden, Sammlung 1878–1880, I, 327.*

43 М. Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*, 44.

само градске школе. Константна финансијска оскудица окупационе управе веома се осјећала и у овој области, с тим да када се упореди са њеним улагањем у нека друга подручја, јасно се показује да током ових почетних година ширење образовања међу босанскохерцеговачким становништвом није спадало у приоритете нових власти.

Конфесионалне школе у првим годинама аустроугарске управе

Паралелно са радом на отварању државних школа преко којих је Двојна монархија васпитном активношћу жељела да створи лојално локално становништво,⁴⁴ аустроугарске власти су размишљале и о принципима на основу којих би се понашале према конфесионалним школама које су затекле на територији Босне и Херцеговине. Иако им од самог почетка нису биле наклоњене, биле су свјесне да их у раном периоду ипак морају толерисати. Окупационе власти су, наиме, тек успостављале своју управу и ради остварења овог примарног циља избјегавале су било шта што је могло изазвати значајнији отпор, између осталог и затварање вјерских школа, пошто су знале да би то сигурно изазвало јаку реакцију и српског и муслиманског становништва. Такође, биле су свјесне недостатка финансијских средстава, због чега је било немогуће да се за кратко вријеме отвори већи број државних школа којима би се замијениле конфесионалне. Због свега тога се одустало од евентуалног насилног укидања, али дугорочне намјере биле су идентичне: вјерске школе требало је постепено потискивати оснивањем државних школа које би биле на знатно вишем нивоу, а самим тим и привлачније за ђаке, и на крају их потпуно угушити или бар учинити безначајним.⁴⁵

Међутим, ако власт није могла одмах да ради на укидању конфесионалних школа, могла је да се ангажује на њиховом слабљењу. При томе је, с обзиром на подијељеност босанскохерцеговачког становништва и постојање три врсте вјерских школа, водила специфичну политику и имала посебан план за сваку од њих. То је било у складу са начелом да у свакој прилици треба користити вјерску раздвојеност становништва у Босни и Херцеговини, и не дозволити да мјере које нова власт предузима на било који начин доведу до њиховог зближавања. Зато је и однос према школама сваке од три конфесије на том подручју био различит.

44 М. Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*, 13; Н. Haselsteiner, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung*, 89.

45 АБХ, ЗМФ, БХ 4606/1879; М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, 116.

Најоштрији је, свакако, био однос према српским конфесионалним школама које су у његовању националног духа биле далеко одмакле,⁴⁶ па је властима било јасно да васпитни рад ових школа највише противрјечи коначним циљевима аустроугарске управе,⁴⁷ усљед чега је на њих требало вршити и највеће притиске. То је рађено на различите начине, између осталог увођењем веће контроле над њима, чиме се настојало да се отежа рад постојећих, али истовремено и отварање нових конфесионалних школа, затим економским слабљењем и, наравно, подстицањем њиховог гашења кроз увођење модернијих државних школа.

Чим су окупационе власти у погледу организације нове управе мало стале на ноге, донијеле су крајем јануара 1879. наредбу која им је омогућила да прате рад школских одбора у конфесионалним школама и спречавају их да доносе неприкладне закључке или спроводе неодговарајуће радње,⁴⁸ чиме су у суштини и отпочеле активности у вези са надзором српских школа. Нешто касније, 31. августа, Земаљска влада је упутила наредбу црквено-школским општинама у којој им је затражила да јој на основу послатих питања, поред бројних других информација, доставе и прецизне извјештаје о организацији и раду школа и школских фондова. Свој захтјев правдала је потребом контроле на коју, како је истакла, свака власт има право.⁴⁹ Иначе, та контрола се у најгорем виду испољавала на самом терену гдје су дјеловали нижи органи аустроугарске власти који су имали изражену потребу за доказивањем и дјеловали су знатно оштрије од онога што је прописивала виша власт. Примјер за то су котарски предстојници, који су повремено упадали у српске школе и вршили претресе, током чега су посебну пажњу обрађали на књиге које су биле штампане ћириличним писмом.⁵⁰ Иако су Земаљска влада и централни органи у Бечу у више случајева ублажавали одлуке ових нижих нивоа власти или су повремено поступали супротно

46 Н. Матић, *Српске православне школе у БиХ под аустроугарском управом*, Београд, 2008, 76.

47 П. Козомора, *Основна настава у Херцеговини некад и сад*, Мостар и Херцеговина, Београд, 1937, 108.

48 *Verordnung der Landesregierung in Bosnien und der Hercegovina vom 25. September 1880, Z. 21.267/I., kundgemacht mit dem Erlasse vom 28. Februar 1881, Z. 253/Pr., betreffend die Organisirung confessioneller Schulausschüsse, dann Vorlage ihrer Beschlüsse*, Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina: Jahrgang 1881 – Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu: Godina 1881, Sarajevo 1881, 20 (=Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina: Jahrgang 1881).

49 *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 31. August 1879, Nr. 14090, betreffend die Evidenthaltung der griechisch-orientalischen Pfarren und Kirchengemeinden*, Sammlung 1878–1880, I, 316–317.

50 V. Bogićević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 185.

од њихових приједлога и захтјева,⁵¹ увијек су стајали иза њих и чували им ауторитет, без обзира колико су локални органи власти претјеривали у својим поступцима.⁵² Са друге стране, тежња власти за контролом српских конфесионалних школа изазивала је незадовољство црквено-школских општина, а најгласније је протествовала Мостарска, која је сматрала да власти немају право да шаљу своје службенике у српске школе и контролишу њихов рад.⁵³

Због тежњи нове управе за контролом чест разлог сукоба аустроугарских власти и српског становништва у првим годинама окупације било је и питање учитеља који су радили у српским конфесионалним школама, као и уџбеника који су у њима коришћени. Сем малог броја домаћих, школски одбори су, како смо већ видјели, у највећем броју ангажовали учитеље из Угарске, од којих се већина истицала својом надахнутошћу за очувањем и развојем српских националних одлика у Босни и Херцеговини.⁵⁴ Из тог разлога окупационе власти су од самог почетка гледале на њих са великим неповјерењем и тражили су начин на који би их елиминисали или их бар држали под контролом. У том циљу наредиле су да ниједан учитељ није могао да почне са радом у школи док од Земаљске владе не би добио посебан декрет,⁵⁵ којим би се потврдила његова стручност и одобрио му се рад. Наравно, тражење пуне квалификације за учитеље у српским школама, у тренутку док су у државним запошљавани обични подофицири,⁵⁶ морало је изазивати велико незадовољство међу српским становништвом којем је било лако да схвати зашто се то ради. Што се уџбеника тиче,⁵⁷ узрок честих сукоба лежао је у чињеници да су их српске школе скоро у потпуности набављале из Угарске и Србије. Властима су при томе, прије свега, сметали уџбеници из националне групе предмета: историја, српски језик и географија, јер су својим садржајима везивали полазнике ових школа за Србију. Да би то онемогућила, Земаљска влада је вршила чак и њихове конфискације и настојала да српским конфесионалним школама наметне за коришћење

51 То се јасно види из односа и ставова различитих нивоа аустроугарске власти према захтјевима Црквено-школске општине у Мостару.

52 М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, 125.

53 АБХ, ЗМФ, БХ 473/1881; Р. Vrankić, *nav. delo*, 224.

54 Р. Vrankić, *nav. delo*, 231–232.

55 Т. Крушевац, *нав. дело*, 396.

56 М. Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1878–1918)*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine 2, Sarajevo, 1987, 361.

57 АБХ, ЗМФ, БХ 1703/1881.

својих удбеника, који су били намијењени државним школама,⁵⁸ у вези са чиме су издаване и посебне наредбе окружним областима.⁵⁹ Тако нешто је, као што се могло и предвидјети, било потпуно неприхватљиво за водеће људе у српским школама и узроковало је додатна неслагања.

Окупационе власти су већ у ово рано вријеме почеле да врше и прве притиске у вези са националном ознаком српских конфесионалних школа. Иако ти притисци нису били јаки као у Калајевом периоду, значајни су јер на основу њих видимо да тежње за гушењем националних посебности становништва у Босни и Херцеговини постоје од самих почетака окупације. Значајна наредба која се бавила овим питањем донесена је 11. октобра 1880. године. У њој је јасно истакнуто да „грчко-оријенталним заједницама“, како они у том тренутку називају српско становништво, не треба допустити да своје конфесионалне основне школе називају „српским основним школама“ („Србско народно училиште“).⁶⁰ У складу са тим, котарски предстојник у Брчком насилно је скинуо натпис са именом са локалне српске школе изазвавши жестоку реакцију тамошње српске заједнице.⁶¹ Пошто је сличних реакција било и на другим мјестима, Земаљска влада је признала да није требало насилно скидати натпис, али је и даље сматрала да се школа не може називати српском. Како је истакла она у „Босни познаје као домаће становништво само Бошњаке, који се дијеле на мухамеданце, грчко-православне и римокатолике“. Констатовала је, ипак, да становништву не може забранити да се зове Србима, Турцима или Латинима, али сама власт та имена не може употребљавати. Иако је, за разлику од њеног приједлога да се српске школе назову православним, заједнички министар финансија био спреман да попусти и пристане, ако се буде морало, на коришћење српског имена,⁶² ово питање је остало и даље неријешено, што се јасно видјело у каснијим сукобима током Калајевог времена.

Врло значајан вид притиска окупационих власти на српске конфесионалне школе односио се и на отежавање отварања нових, и покушаје гушења већ постојећих путем оснивања државних школа. Први примјер

58 АБХ, ЗМФ, БХ 7704/1880; М. Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*, 44; Р. Vrankić, *nav. delo*, 232.

59 Ш. Грђић, *Просветне борбе*, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево, 1929, 115, 382.

60 *Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 11. October 1880, Nr. 6687 B. H., betreffend die Bezeichnung der serbischen Volksschulen*, Sammlung 1878–1880, I, 343–344.

61 АБХ, ЗМФ, БХ 6687/1880; 8296/1880; М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, 130.

62 М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, 130–131.

налазимо у Невесињу, а други у Требињу. У Невесињу је конфесионална школа постојала још за вријеме турске владавине, од 1842. године, али је током устанка престала са радом, а сама зграда је изгорјела. Када је зграда 1880. обновљена, Управни одбор Црквено-школске општине у Невесињу је без знања власти донио одлуку да српска школа поново отпочне свој рад.⁶³ Чим је добио информацију о томе, котарски предстојник Бенко је одмах упутио примједбу да састанак није пријављен властима због чега је новчано казнио предсједника Школског одбора и још два члана, чиме је свима ставио до знања да отварање школе није могуће без сагласности Земаљске владе. Управни одбор Црквено-школске општине у Невесињу је ускоро поново одржао сједницу након које је отворена српска школа и именован учитељ. Иако су тој сједници овај пут присуствовали представници власти, Бенко је опет жестоко реаговао и, наводећи као разлог да Влада ни овај пут није дала одобрење за отварање школе, новчано је казнио све чланове општине, затворио школу и одузео уџбенике, а новог учитеља протјерао из Невесиња. Црквено-школска општина у Невесињу је потом донела одлуку да се жали директно цару тражећи заштиту права која су имали још у вријеме Турака.⁶⁴ Био је то типичан сукоб једне Црквено-школске општине која је још увијек дјеловала на основу обичајног права из османског времена, неспремна да се одрекне дотадашњих привилегија и прилагоди измијењеним околностима, и нове власти која је наметањем својих закона и правила настојала да све стави под своју контролу и усмјери ка својим интересима. У свом појашњењу невесињског случаја Заједничком министарству финансија, то је јасно признао и Виртемберг, шеф Земаљске владе.⁶⁵

Ако се у Невесињу и позивала на поштовање закона којег је сама донијела, игноришући постојећа права српске заједнице, окупациона власт је много мање правно дјеловала у Требињу у коме су већ постојале конфесионалне школе, и српска и муслиманска. Када је донијета одлука да се тамо отвори и државна школа, аустроугарски командант генерал Бабић, да би је попунио, наредио је локалним Србима и муслиманима да из својих школа пребаце у њу по 30 ученика. Доживио је, међутим, потпуни бојкот,⁶⁶ што је аустроугарској власти јасно показало да неће моћи лако да успостави

63 Б. Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Сарајево, 1982, 100.

64 АБХ, ЗМФ, БХ 473/1881; Б. Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, 100–101; Р. Vrankić, *nav. delo*, 225.

65 АБХ, ЗМФ, БХ 7950/1880, Извјештај Виртемберга Заједничком министарству финансија, 1. новембра 1880; Б. Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, 101.

66 Р. Vrankić, *nav. delo*, 223–224.

доминацију државних школа тамо гдје већ постоје српске школе. Усљед критика становништва на рачун квалитета државне школе, Земаљска влада је у Требиње послала Луку Зореа, тадашњег школског референта, да испита стање. Неочекивано, Зоре је потврдио лоше стање, али је то изазвало бијес окупационе управе у Сарајеву и коштало га губитка положаја. Са друге стране, генерал Бабић није много обраћао пажњу на изречену истину и лоше услове, користећи се свим могућим средствима да би на подручју Требиња очувао државну школу.⁶⁷

Пажљиво пратећи рад српских школа, Земаљска влада је лако схватила да је велики проблем са којим су се оне суочавале било финансирање. Видјевши у томе шансу за њихово лакше гушење, она је од самог почетка одлучила да их не помаже, а онемогућила је и помоћ која је раније стизала из Русије. Усљед тога, једини начин финансирања који је преостао српским школама било је прикупљање новца од самих грађана, што је често било недовољно и у великој мјери је отежавало отварање нових школа или је чак утицало на затварање већ постојећих, посебно у сеоским срединама.⁶⁸ Иако суочене са значајним проблемима, српске конфесионалне школе, нарочито у већим мјестима, нису биле спремне да посустану, а водећи људи српске заједнице настојали су да раде и на њиховом унапређењу, што је видљиво из примјера архимандрита Сава Косановића. који је 29. априла 1879. поднио аустроугарском владару меморандум у коме је, сем рјешења питања која су се односила на цркву и бригу о основним школама, затражио од цара да дозволи да се у Сарајеву отвори српска гимназија.⁶⁹ Аустроугарске власти, међутим, не само што нису прихватиле његову молбу, већ су ускоро отвориле државну гимназију, прву такве врсте у Босни и Херцеговини.⁷⁰

За ово кратко вријеме, током првих година своје управе, аустроугарска власт је учинило много на слабљењу, контроли и ометању развоја српских конфесионалних школа, али није успјела да промијени став босанскохерцеговачких Срба који су у тим школама видјели један од темеља за очување српске националне свијести,⁷¹ усљед чега су били спремни да учине све што су могли, посебно онај богатији и освјешћенији слој трговаца, да би оне

67 АБХ, ЗМФ, БХ 1879/1880; М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, 126.

68 Т. Кралјаčić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Banja Luka–Srpsko Sarajevo, 2000, 176–177.

69 АБХ, ЗМФ, БХ 1689/1879, С. Косановић – цару Францу Јозефу, Сарајево, 28. април 1879.

70 Б. Маџар, *Просвјета – српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, Бања Лука–Српско Сарајево, 2001, 23.

71 Е. Песо, *Osnovno školstvo u Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine 1878–1918*, Sarajevo, 1971, 17.

наставиле са својим радом. Са друге стране, сва претходно изложена негативна дјелатност окупационих власти дала је бројне разлоге и објашњења зашто су се, између осталог, српске црквено-школске општине, на челу са Мостарском, супротставиле новој управи и већ у овом раном периоду отпочеле борбу за вјерско-просвјетну самоуправу.

***

Аустроугарска управа је у првим годинама окупације испољила врло специфичан однос према католичким конфесионалним школама. На самом почетку, међутим, та посебност се није много осјетила јер су се нове власти, како смо већ видјели, током прве године посветиле суштинским стварима везаним за умирење провинција и организацију саме управе. Захваљујући томе, католичке школе у том најранијем периоду нису узнемираване и наставиле су са својим радом. У томе је значајну улогу, као и до тада, имала сама аустроугарска држава која је током фебруара 1879. за њихову активност одобрила редовну годишњу субвенцију.⁷² Иначе, од укупно 54 затечене католичке конфесионалне школе, основних је било 48, од чега су 43 биле мушке које су водили фрањевци, док су пет биле дјевојачке и водиле су их „Сестре милосрднице“. Преосталих шест чиниле су три средње и три манастирске школе.⁷³

Период мировања, међутим, није дуго трајао. Чим су ствари почеле да се сређују, власти су почеле да предузимају активности којима су јасно демонстрирале да немају намјеру да задрже затечено стање, већ да стање у образовању желе да организују у складу са својим циљевима. Спровођењем замишљених тежњи показале су да не само да желе да државне школе учине доминантним, него и да, када су у питању католичке конфесионалне школе, имају једне ставове и планове према фрањевачким, а сасвим другачије према дјевојачким школама „Сестара милосрдница“.

Све речено почело је да се испољава већ са доношењем наредбе Земаљске владе од 6. јуна 1879. године, која је садржавала инструкције о оснивању и организацији државних основних школа у Босни и Херцеговини.⁷⁴ Пошто је Влада планирала да те школе похађају дјеца свих вјероисповести, чинило се сасвим непотребним паралелно постојање конфесионалних

72 V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 216–217; P. Vrankić, *nav. delo*, 612. Детаљније о стању у католичким школама током османске владавине у: М. Папић, *Srpsko i hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1878*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine 2, 81–98.

73 P. Vrankić, *nav. delo*, 381–382.

74 *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 6. Juni 1879, Nr. 8876 pol., wegen Errichtung von Elementarschulen*, Sammlung 1878–1880, I, 310–311.

школа. Размишљајући у том смјеру, окружне и обласне власти су наредбу Земаљске владе покушале да примијене буквално и настојале су да постојеће српске и католичке конфесионалне школе замијене државним интерконфесионалним школама. Када је ријеч о католицима, то се није односило на све њихове конфесионалне школе, већ прије свега на оне којима су управљали фрањевци, чиме је аустроугарска управа и у овој области према њима показала потпуно неповјерење. Само спровођење споменуте одлуке изазвало је сасвим супротне реакције двије угрожене стране – док је српско становништво на челу са црквено-школским општинама тим намјерама пружило одлучан отпор, иако не свуда потпуно успјешан, потпуно другачије реаговање услиједило је од стране фрањеваца.⁷⁵

На много попустљивији став фрањеваца, који је на крају довео до нестанка њихових школа, утицало је више разлога. Доласком Аустро-Угарске на територију Босне и Херцеговине, они су били суочени са покретањем питања нове организације Католичке цркве у окупираним провинцијама и, паралелно са тим, могућим губитком вјековних привилегија које су уживали дјелујући на том простору. Овај велики проблем, оличен кроз приједлоге за секуларизацијом фрањевачког реда и одузимањем њихових жупа, ставио је тешкоћу са школама, за које су се некада толико борили, сасвим у други план и учинио да све испољене реакције у циљу било каквог противљења буду незнатне. Сем тога, на смиреније држање утицала је и чињеница да су фрањевци у ослобађању од наставе, коју су најчешће сами обављали, без подршке професионалних предавача, видјели и прилику за добијање простора за шири рад унутар цркве. Најзад, у прилог попуштања ишла је и свијест да је издржавање школа значајно оптерећивало њихове финансије,⁷⁶ а кључну помоћ у томе им је давала управо аустроугарска држава, што је било какво противљење њеним намјерама у вези са школством чинило немогућим. То је било јасно и окупационим властима које су, у циљу спровођења својих намјера у образовању, током 1880. дефинитивно укинуле субвенцију за издржавање фрањевачких школа у Босни и Херцеговини.⁷⁷

Захваљујући свему изреченом, фрањевачке основне школе су већ у првим годинама окупације почеле постепено да се гасе и претварају у државне школе. У Херцеговини се то међу првима догодило са школом у Граднићима код Љубушког (1879) и школом у Стоцу (1880),⁷⁸ а потом се тај

75 P. Vrankić, *nav. delo*, 613.

76 M. Papić, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo, 1982, 112.

77 АБХ, ЗМФ, БХ 1357/1880; *Auszug aus einem Erlasse des gemeinsamen Ministeriums vom 15. März 1880, Nr. 1357 B. H., betreffend das Budget der politischen Verwaltung pro 1880. Titel 5: Cultus und Titel 6: Unterricht*, Sammlung 1878–1880, I, 319.

78 E. Peco, *nav. delo*, 46.

процес проширио на простору читавог окупационог подручја. Усљед тога, број фрањевачких школа у Босни и Херцеговини је непрестано опадао, па се према фрањевачком историчару Дрљићу током 1882. свео на само њих 19. На крају, усљед врло лоше финансијске ситуације, која је додатно погоршана чињеницом да су знатан број својих жупа морали да предају Врхбосанској (Сарајевској) надбискупији, фрањевци су током 1883. били принуђени да властима предају све своје школе.⁷⁹

И док су се аустроугарске власти на све начине трудиле да окончају дјелатност фрањевачких школа, вршећи на њих финансијске и друге врсте притисака, према пучким школама које су основали и држали поједини редови часних сестара у истом периоду испољиле су велику бригу и пажњу. Разлог за овако различито понашање према дјвјема врстама католичких конфесионалних школа лежао је у чињеници да се у школству часних сестара прије свега водило рачуна да се полазници васпитавају у католичком духу, док је питањима буђења и ширења хрватске националне свијести поклањана знатно мања пажња, захваљујући чему су власти могле да у њих имају знатно веће повјерење него у фрањевачке школе. Такође, за форсирање школства часних сестара велику улогу имала је и наклоност надбискупа Штадлера који је, размишљајући о будућности, имао велика очекивања од полазника ових школа. Крајња посљедица споменутих наклоности била је да је држава од самих почетака окупације подржавала њихов рад, дајући им непрестану помоћ, што је довело до њиховог константног напредовања и ширења.⁸⁰

***

Најмање потреса током првих година аустроугарске управе доживјеле су муслиманске конфесионалне школе. Међу њима су и даље најбројнији били сибјан-мектеби,⁸¹ с тим што се њихов број према попису из 1879. фактички преполовио у односу на 1877. годину, што је била посљедица збивања током окупације.⁸²

Карактер сибјан-мектеба, ни у новим околностима, није се ни најмање мијењао, па су оне, и након успостављања нове власти, наставиле да раде по старом систему. Оваквом развоју ситуације, сем очекиваних тежњи муслиманске популације, допринијело је и попустљиво држање окупационе

79 V. Bogićević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 218.

80 M. Papić, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, 114.

81 Детаљније о стању у муслиманским школама током посљедњих деценија османске владавине у: Х. Турић, *Школске прилике муслимана у Босни и Херцеговини 1800–1878*, Београд, 1965.

82 V. Bogićević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 227.

управе. Муслиманско становништво, изненађено учињеном промјеном и доласком „невјерничке“ војске и државе, у овом раном периоду плашило се било каквих новитета и чврсто се држало свега старог, усљед чега није било склоно било каквим покушајима за реформисањем сибјан-мектеба. Са друге стране, сличног става, иако из сасвим других разлога, била је и аустроугарска управа која је, не желећи да изазове повреду вјерских осјећања муслимана, одустала од захтјева за модернизацијом затеченог вјерско-школског система. Ипак, без обзира на испољено попуштање нове власти су биле веома критички настројене према систему вјерског образовања муслиманског становништва и истовремено потпуно негативно оцјењивале рад сибјан-мектеба.⁸³

Одлука аустроугарских власти о неподстицању реформи сибјан-мектеба није, међутим, значила и одустајање окупационе управе од било каквих покушаја мијешања у рад споменутих муслиманских вјерских школа. То се видјело већ током августа 1879. године, када је Земаљска влада донијела наредбу о успостављању Школског одбора, који је требало да врши управљање и надзор над муслиманским сибјан-мектебама и медресом у Сарајеву. Одбор је био састављен од укупно седам чланова, а поред сарајевског градоначелника укључивало је и пет уважених грађана муслиманске вјере. У њега је улазио и један инспектор за школске послове именован од стране Земаљске владе. У самој наредби посебно су интересантне надлежности Одбора из којих се виде и права Земаљске владе наспрам муслиманских конфесионалних школа. Школски одбор је, као савјетодавно тијело Земаљске владе, давао на потврду приједлоге о постављењу учитеља; бринуо се о материјалним потребама нижих муслиманских школа, покушавао да уклони разне препреке или настојао да их елиминише уз помоћ Земаљске владе; морао је да се побрине да се школска благајна стави под надзор Владе; бринуо се о брижном похађању школе и прослеђивао локалним властима захтјеве за кажњавање немарних родитеља и слично.⁸⁴ Циркуларном уредбом Земаљске владе од 26. јуна 1880. године Школски одбор је добио надлежност да управља и школским фондом (*mearif sanduk*), основаним још у вријеме османске управе ради издржавања школа,⁸⁵ али је пар мјесеци касније, новом наредбом, издатом 17. септембра, прецизирала надлежности Одбора,

83 V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, 227; N. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980, 31–32.

84 *Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 21. August 1879, Nr. 16843, betreffend die Einsetzung eines Schulausschusses zur Beaufsichtigung und Leitung der niederen mohammedanischen Knaben- und Mädchenschulen in Sarajevo*, Sammlung 1878–1880, I, 312–313.

85 *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 26. Juni 1880. Nr. 13674. betreffend die Verwaltung des mearif sanduk (Schulfond) des Kreises Sarajevo*, Sammlung 1878–1880, I, 329.

истичући јасно да се ниједан његов закључак не смије извршити док не добије потврду од стране Земаљске владе.⁸⁶

Генерално гледано, изузев приказане контроле државних органа, као и опадања броја руждија,⁸⁷ које и нису биле значајно укоријењене у муслиманском становништву, у првим годинама окупационе управе мало шта се промијенило у погледу муслиманских конфесионалних школа. Иако нове власти према њима нису имале другачије намјере у односу на хришћанске конфесионалне школе, наспрам њих су реаговале знатно попустљивије, и то не само из разлога да не би додатно дошле у сукоб са муслиманским становништвом, већ по свој прилици и због чињенице да им је оно што се учило у муслиманским конфесионалним школама знатно мање угрожавало интересе од наставе која је извођена у српским и фрањевачким школама. Овакво поступање, наравно, није могло представљати коначно рјешење јер Аустро-Угарској није одговарао ни продукт школовања у сибјан-мектебима којим се међу њиховим ученицима обликовао исламски вјерски фанатизам, па се надала да ће и тај проблем постепено ријешити уз помоћ много напреднијих интерконфесионалних школа, у које се жељело привући и муслиманско становништво. Циљ је, дакле, био исти као и према српској и хрватској популацији, само што је степен стрпљивости у њиховом случају био већи а методе мање агресивне.

РЕФЕРЕНЦЕ

Необјављени извори

Архив Босне и Херцеговине (АБХ)

1. Заједничко министарство финансија, Одјељење за Босну и Херцеговину (ЗМФ, БХ)

Објављени извори

1. *Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878–1880*, I. Band, Wien, 1880.
2. *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Herzegovina: Jahrgang 1881 – Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu: Godina 1881*, Sarajevo, 1881.

---

86 *Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 17. septembra 1881., broj 12885, glede uprave muhamedanskih školskih zaklada (mearif sanduka)*, Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Herzegovina: Jahrgang 1881, 431.

87 Непосредно пред окупацију у Босни и Херцеговини је било укупно 30 руждија, али тај се број, са доласком нове власти, постепено свео само на седам. За разлику од мектеба и медреса, све руждије су стављене под надлежност Земаљске владе, што је правдано чињеницом да су оне и у османско вријеме биле под надлежношћу државног Министарства просвјете. N. Šehić, *nav. delo*, 37.

3. *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina: Jahrgang 1882 – Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu: Godina 1882*, Sarajevo, 1882.

Периодика

1. *Bosansko-hercegovačke novine*

Литература

1. V. Bogičević, *Pokušaj osnivanja „interkonfesionalnih“ osnovnih škola u Bosni i Hercegovini 1879. godine*, Historijski pregled 1 (1963), 32–39.
2. Isti, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463–1918*, Sarajevo, 1965.
3. P. Vrankić, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878–1918)*, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1998.
4. Ш. Грђић, *Просветне борбе*, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево, 1929, 107–166.
5. Lj. Dlustuš, *Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas*, Školski vjesnik. Stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu (mart 1894), 50–54, 155–161.
6. T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Banja Luka–Srpsko Sarajevo, 2000.
7. П. Козомора, *Основна настава у Херцеговини некади сад*, Мостар и Херцеговина, Београд, 1937, 106–113.
8. Т. Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878–1918*, Сарајево, 1960.
9. Н. Матић, *Српске православне школе у БиХ под аустроугарском управом*, Београд, 2008.
10. Б. Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Сарајево, 1982.
11. Исти, *Просвјета – српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2001.
12. М. Папић, *Просвјетна политика Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини*, Југословенски народи пред Први светски рат, Београд, 1967, 703–721.
13. Isti, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*, Sarajevo, 1972.
14. Исти, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1978.
15. Isti, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo, 1982.
16. Isti, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1878–1918)*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine 2, Sarajevo, 1987, 337–366.
17. Isti, *Srpsko i hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1878*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine 2, Sarajevo, 1987, 81–98.

18. Е. Песо, *Osnovno školstvo u Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine 1878–1918*, Sarajevo, 1971.
19. Х. Ђурић, *Школске прилике муслимана у Босни и Херцеговини 1800–1878*, Београд, 1965.
20. Н. Haselsteiner, *Zur Unterrichts Politik Österreich-Ungarns in Bosnien und der Hercegovina nach der Okkupation*, Bosnien-Hercegovina – Orientkrise und Südslavische Frage, Wien–Köln–Weimar, 1996.
21. Isti, *Erste Reformmaßnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung im Elementarschulwesen Bosniens und der Hercegovina*, Bosnien-Hercegovina – Orientkrise und Südslavische Frage, Wien–Köln–Weimar, 1996.
22. Н. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.

EDUCATION IN THE FIRST YEARS OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN ADMINISTRATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1878–1882) – INTER-CONFESSIONAL AND CONFESSIONAL SCHOOLS

Summary:

By entering the territory of Bosnia and Herzegovina, the Austro-Hungarian authorities had not only to overcome the resistance of the local population, but also, shortly after occupying certain territories, to start organizing the occupation administration, and then, in accordance with their interests, to take positions on all important questions. One of them was the issue of education, which the Ottoman authorities did not pay much attention to, as a result of which the situation in the mentioned area was poor and was reduced to the existence of insufficiently developed confessional schools (Serbian, Muslim and Catholic). The local Austro-Hungarian authorities, especially since General Württemberg was placed at their head at the end of 1878, very ambitiously set about improving educational conditions, considering it as one of the most important tasks of the Austro-Hungarian administration in the occupied countries. Their key aspiration was the establishment of significantly more advanced inter-confessional schools, while at the same time suppressing the existing confessional schools, whose activities did not correspond to the interests of their politics. The expressed intentions, however, encountered, in certain segments, the resistance of the Hungarian government, which did not agree with the establishment of inter-confessional schools, as a result of which it was necessary to harmonize positions, which resulted in the slowing down of the desired activities and the introduction of significant changes in relation to the original plans. An even bigger obstacle was

the problems on the ground, where representatives of the Austro-Hungarian administration encountered not only strong resistance from the Serbian and Muslim population, but also a great lack of human and material resources. The solution required a lot of time, effort, and large investments. Considering that the central authorities were ready to provide only the most basic assistance for the development of education, investing more in some other areas, it was clear that only modest results could be achieved in this initial period.

In terms of the attitude towards the confessional schools, the Austro-Hungarian policy in the first years of the occupation had the same ultimate intentions, but different foundations and approach, and accordingly that had different results. The most significant success in this short period was achieved in connection with the Franciscan schools. They were transformed into state schools, which was not too difficult to achieve considering that in the earlier period they were financially dependent on the Monarchy. A much more complicated relationship was with Serbian and Muslim schools, which were economically independent from Austria-Hungary and belonged to the population that was dissatisfied with the act of occupation. In the building of their education policy, the authorities started from the position that their actions should not bring the Serbian and Muslim population together and unite them in the already existing dissatisfaction and resistance, which influenced them to pursue different policies towards their schools. The Muslim schools seemed much less dangerous for the achievement of the occupation's goals, and they decided to leave and found them, contenting themselves with gaining full control over their work. However, authorities took a much harsher stance towards the more nationally conscious Serbian schools, on which, in addition to striving for control, they began to exert various pressures, such as the ban on receiving financial aid from abroad or by making it difficult to open new ones and by trying to suppress existing schools. Although such a policy could not lead to the disappearance of Serbian schools in this short time, the authorities still achieved some success with it, significantly hindering their development and progress.